

**ЛІНГВАЛІЗАЦІЯ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ
КОМУНІКАЦІЇ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО
СТАНУ МОВЦЯ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ
СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ)**

Іванна СТРУК,

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, iv.struk@chnu.edu.ua

Анна-Діана ВІКОВАНІУК,

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, vikovanyuk.anna-diana@chnu.edu.ua

**LINGUIZATION OF NON-VERBAL MEANS
OF COMMUNICATION FOR INDICATION OF
THE SPEAKER'S EMOTIONAL STATE (ON THE BASE
OF LITERARY TEXTS OF MODERN UKRAINIAN WRITERS)**

Ivanna STRUK,

Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych,
ORCID ID: 0000-0002-9883-8818

Researcher ID: H-3039-2017

Anna-Diana VIKOVANIUK,

Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych

Ivanna Struk, Anna-Diana Vikovaniuk. Linguization of non-verbal means of communication for indication of the speaker's emotional state (on the base of literary texts of modern Ukrainian writers). The anthropocentric approach of modern linguistics is focused on the interest of researchers in the problems of verbal and speech expression of emotions, which can be realized through two semiotic areas – verbal, which represents the linguistic expression of emotions, and nonverbal, which is a physiological manifestation of emotions and which is an integral part of communicative act and characterizes not only the emotional state of the speaker, but also his attitude to the listener. **The scientific novelty** of the research is deepening knowledge of non-verbal components that express the emotional state of the speaker in the communication process; identifying the means of verbalization of non-verbal behavior of the characters in the literary text. **The aim of our article** is to analyze non-verbal means for identifying the emotional state of the speaker in the literary texts of modern Ukrainian writers (Irena Karpa, Serhiy Zhadan, Yuriy Andrukhovych, Yuriy Izdryk, Ivan Baidak, Andriy Lyubka, Natalia Morikvas). **The relevance** of scientific research is due to the need for a holistic study of non-verbal components for indication of the speaker's emotional state in the literary text, analysis of their means of pronunciation, taking into account social and personal characteristics of the speaker in different communicative situations. **The following methods and techniques** of linguistic analysis are used in the article: system-functional analysis, component method, contextual-interpretive method, method of discursive analysis, method of stylistic analysis. **Conclusions.** The non-verbal components that were analyzed in the literary text for denotation the emotional state of the speaker accompany both positive and negative emotions of the heroes in the works of modern Ukrainian writers. We notice the prospect of a representative study in the further deepening of knowledge about the pragmatic features of non-verbal means for indication of the speaker's emotional state taking into account age, gender, social and psychological factors in different communicative situations.

Key words: non-verbal communication, linguization of nonverbal means, emotional state of the speaker, extralingual components, kinesic elements.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Будь-яка взаємодія людини з навколишнім світом передбачає певне емоційне забарвлення. Спілкування людей супроводжують відповідні емоції, що реалізуються через вербальну та невербальну комунікацію. Для учасників спілкування має значення і тембр голосу мовця, і його жести, міміка, які супроводжують вербальне спілкування. Емоційна інтонація може посилювати зміст слова, суперечити йому, або існувати взагалі без слів (у формі вигуків, плачу, сміху). “Пережиті емоції вільно, а іноді проти

волі людини, автоматично відображаються в міміці, пантоміміці і сигналізують про стан людини. А отже, мова емоцій дозволяє не тільки висловлювати свої власні емоції, а й розуміти емоційні переживання інших”¹. Категорія емоційності неодноразово ставала предметом зацікавлення мовознавців. Емоції, викликані певною ситуацією, через спонтанно вибрані експресивні мовні одиниці реалізуються в емоційному дискурсі. На думку С. Т. Шабат-Савки “емоційний дискурс як ситуативно вмотивована мовленнєва одиниця спрямований на вираження мовленнєвих інтенцій, пов'язаних з емоційно-почуттєвим станом мовця, його

¹ Prykhodko H. I. “Neverbalni zasoby vyrazhennia emotsii” [Non-verbal means of emotions' expression], *Naukovyi visnyk Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriya: “Filolohichni nauky” (movoznavstvo): zbirnyk naukovykh prats* [Scientific Bulletin of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Series: “Philological Sciences” (linguistics): a collection of scientific papers], Drohobych, 2015, № 4, P. 151 [in Ukrainian].

позитивним чи негативним реагуванням на побачене, почуте, висловлене². Досліджуючи емоційно-оцінну лексику, Н. В. Гуїванок уважала, що саме “в емоціях індивідуалізується психічний світ особистості”³.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання проблеми. Невербальні компоненти як засоби вияву емоційного стану мовця привертати увагу багатьох дослідників. Зокрема Г. І. Приходько, розглядаючи невербальні засоби вираження емоцій, вважає, що “особливість елементів невербальної комунікації в тому, що вони формуються раніше, ніж вербальна частина висловлювання, яка накладається на попередньо виражену невербальну частину. Тому всі емоційно-виразні засоби маніфестуються в акті повідомлення значно раніше, ніж вербальні засоби”⁴. О. М. Мартинова, звертаючи увагу на мімічні жести та основні способи їх використання для передачі емоційного стану мовця, робить висновок, що “емоції виступають невід’ємною частиною людського життя, регулюючи процеси сприйняття та осмислення дійсності, зумовлюючи упереджене емоційне ставлення людини до дійсності. Розпізнати наскільки значущим є те, що відбувається з людиною, ми можемо завдяки емоціям, які включені до психічних процесів і станів людини, є сигналами, що можна визначити завдяки системі невербальних знаків, з-поміж яких важливою є міміка”⁵. Особливості вираження негативних емоцій засобами невербальної комунікації з урахуванням гендерного аспекту цікавили С. А. Віротченко, яка вважає, що “емоційний фактор суттєво впливає на вживання невербальних компонентів комунікації, адже прояв емоцій є невід’ємною частиною комунікативного акту та характеризує не тільки емоційний стан мовця, але і його ставлення до слухача. Невербальна поведінка комунікантів пронизана гендерними відносинами, а їх роль у соціумі визначається певною культурою та відповідає гендерним стереотипам, прийнятим в цьому суспільстві”⁶. Н. П. Киселюк, аналізуючи вербальні та невербальні засоби актуалізації емоційного стану радості в художньому дискурсі, підкреслює, що невербальна комунікація значною мірою залежить від комунікативної ситуації: “...особливістю невербальних повідомлень є їхня ситуативність: тон голосу вказує на нинішній стан мовця і його ставлення до предмету

розмови і слухачів, але не може повідомити про його переживання минулого тижня; люди по-різному будуть стукати в двері в залежності від їх емоційного стану і від того, у чії двері вони стукають. Різноманітні експресивні рухи (жести, погляди, міміка, характеристики голосу тощо) доповнюють і часто суперечать один одному, оскільки пов’язані з мінливими психічними станами людини, її ставленням до партнера і ситуації взаємодії”⁷. І. М. Струк, досліджуючи взаємодію вербальних та невербальних засобів комунікації в драматичному тексті буковинських письменників, значну увагу приділяє екстралінгвальним компонентам (сміх, плач), що виражають емоційний стан мовця⁸. Емотивні стани мовців у прозовому тексті стали предметом зацікавлення Н. Бачкур⁹.

Метою нашої статті є аналіз невербальних засобів на позначення емоційного стану мовця в художніх текстах сучасних українських письменників (Ірени Карпи, Сергія Жадана, Юрія Андруховича, Юрія Іздрика, Івана Байдака, Андрія Любки, Наталії Мориквас).

Актуальність наукової розвідки зумовлена потребою цілісного дослідження невербальних компонентів на позначення емоційного стану мовця в художньому тексті, аналізу засобів їх омовлення з урахуванням соціальних та особистісних характеристик мовця в різних комунікативних ситуаціях.

У статті використано такі **методи й прийоми** лінгвістичного аналізу: системно-функціональний аналіз, компонентний метод, контекстуально-інтерпретаційний метод, метод дискурсивного аналізу, метод стилістичного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в поглибленні знань про невербальні компоненти, які виражають емоційний стан мовця у процесі комунікації; виявленні засобів вербалізації невербальної поведінки героїв у художньому тексті.

Виклад основного матеріалу. Використовуючи невербальні засоби передачі емоційного стану персонажа, сучасні письменники досягають найбільшого розуміння з боку читачів, що сприяє глибшому усвідомленню намірів автора. Ілюстративний матеріал дозволив виокремити невербальні компоненти на позначення позитивних та негативних емоцій мовця,

² Shabat-Savka S. T. *Katehoriia komunikativnoi intentsii v ukrainzii movi: monohrafiia* [Category of communicative intention in the Ukrainian language: monograph], Chernivtsi: “Bukrek”, 2014, P. 119 [in Ukrainian].

³ Huiivaniuk N. “Emotsiino-otsinna leksyka u “Slovnyku bukovynskykh hovirok” [Emotional and evaluative vocabulary in the “Dictionary of Bukovinian dialects”], *Movoznavchyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats* [Linguistic Bulletin: a collection of scientific papers], 2011, Vyp. 12–13, P. 89. [in Ukrainian].

⁴ Prykhodko H. I. *Neverbalni zasoby vyrazhennia emotsii...*, op. cit., P. 151.

⁵ Martynova O. M. “Vykorystannia mimichnykh zhestiv dlia poznachennia emotsiinoho stanu liudyny” [Using facial expressions to indicate a person's emotional state], *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni I. Franka* [Bulletin of Zhytomyr State University named after I. Franko], Zhytomyr, 2005, Vyp. 22, P. 119–122 [in Ukrainian].

⁶ Virochenko S. A. “Osoblyvosti vyrazhennia nehatyvnykh emotsii zasobamy neverbalnoi komunikatsii (hendernyi aspekt)” [Features of expression of negative emotions by non-verbal communication (gender aspect)], *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina* [Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin], Kharkiv, 2016, Vyp. 84, P. 40 [in Ukrainian].

⁷ Kyseljuk N. P. *Verbalni ta neverbalni zasoby aktualizatsii emotsiinoho stanu radosti v khudozhnomu dyskursi (na materialii anhlomovnoy prozy XX–XXI stolit: avtoref. dys... kand. filol. nauk: spetsialnist 10.02.04 – hermanski movy* [Verbal and nonverbal means of actualizing the emotional state of joy in artistic discourse (on the material of English prose of the XX–XXI centuries: dissertation abstract... Candidate of Philological Sciences: specialty 10.02.04 – Germanic languages], Kyiv, 2009, P. 7 [in Ukrainian].

⁸ Struk I. M. *Vzaiemodiia verbalnykh i neverbalnykh zasobiv komunikatsii u dramatychnomu teksti: dys. ...kand. filol. nauk: spetsialnist 10.02.01 – ukrainska mova* [Interaction of verbal and nonverbal means of communication in a dramatic text: dis. ... Candidate of Philological Sciences: specialty 10.02.01 – Ukrainian language], Ivano-Frankivsk, 2017, 180 p. [in Ukrainian].

⁹ Bachkur N. “Zamovchuvannia yak zasib vyrazhennia emotsii u prozovomu teksti pochatku XXI stolittia” [Silence as a means of expressing emotions in the prose text of the early XXI century], *Problemy humanitarnykh nauk. Filolohiia* [Problems of the humanities], 2014, Vyp. 34, P. 17–28 [in Ukrainian].

що репрезентовані кінесичними та екстралінгвальними засобами комунікації.

У межах першої групи широко представлені екстралінгвальні засоби комунікації, що відображають емоційний стан радості мовця. Найчастіше такий емоційний стан супроводжує *усмішка*, вербалізована лексемами *усміхатися, посміхатися, сміятися* та ін. Напр.: *Вона стояла на моєму порозі, явно претендуючи на головну роль. Була вдягнута не за погодою, але приємно всміхалася*¹⁰. Доброзичливе ставлення до співрозмовника підсилюють прислівникові лексеми *приємно, задоволено, легко, по-доброму, вдячно*: *Я погоджуюсь з нею. Вона задоволено сміється*¹¹.

Невербальні дії мовців іноді повторюються за принципом віддзеркалення (тобто мовець посміхається у відповідь): *– Ось нам є що згадати, – фізрук якось легко й по-доброму сміється, аж Паша теж починає усміхатися слідом за ним*¹².

Часто усмішка засвідчує вдячність персонажа, чи маркує згоду з комунікативним партнером, напр.: *Ми йому вдячно усміхнулися, але він повторив, цього разу суворіше карбуючи слова: “Браво!” Ми знов усміхнулися й закивали головами*¹³. Екстралінгвальний компонент *усміхатися* супроводжує кінесичний елемент *кивати головою*, що є маркером згоди в комунікативній ситуації. Емоційний стан радості та задоволення посилює поклін, що репрезентує кінесичну невербальну дію як вияв подяки: *Офіціанти кланяються в підлогу й усміхаються вже аж “на всі тридцять чотири” – і це навіть не порахувавши чайових*¹⁴.

Задоволення та схвалення герої виявляють і через оплески: *Вони плескали у спітнілі долоньки і аж попустивали від захвату*¹⁵. Емоційний стан мовців підсилює екстралінгвальний компонент, омовлений лексемою *попустивали*.

Радість від зустрічі, приязне ставлення мовців один до одного часто виражає рукостискання. Такий жест характерний для чоловіків, напр.: *Петров приязно тисне мені руку*¹⁶. Емоційність невербального компонента підсилює прислівник *приязно*.

У спілкуванні чоловіків з жінками переважає інший невербальний компонент – *поцілунок в руку*. Так, чоловіки, шануючи давні традиції, цілують жінкам руку в знак привітання і поваги: *Він поцілував руку Марті, потім по черзі привітався з кожним*¹⁷; *Панна Рудецька*

*простягнула йому руку, і Вальдемар, низько схилившись, поцілував її долоню*¹⁸.

Привітне ставлення до комунікативного партнера мовці виражають через торкання. Такий жест часто застосовують з метою заспокоєння співрозмовника, вияву певної симпатії: *Я за тебе переймаюся, – Кармен довірливо поклатла свою широку долоню на Ритине худе плече*¹⁹; *– Не ображайся, – плеснув його по плечу Мартофляк*²⁰. Відчуття підтримки, єдності, заспокоєння підсилюють обійми: *Магда притулилась до мене, закінчивши розповідь. Я обійняв її – вона потребувала цього захисту*²¹; *– Не переживай. Я все розумію, – і пригорнула Лідку до себе*²².

Негативні емоції персонажів здебільшого передають кінесичні засоби невербальної комунікації, що вказують на:

– злість / гнів: *Гриць скреготів зубами і стискав кулаки*²³. Невербальна дія омовлена фразеологічною одиницею *скреготати зубами* “виявляти гнів, роздратування, невдоволення”²⁴, однак кінесичний компонент *стискати кулаки* вказує на стриманість персонажа, його бажання приховати свою злість.

– знервованість / страх: *Та я почом знаю? – відповідає господар загнано. Сидить, очі бігають, барабанить пальцями по столу*²⁵. Знервований стан мовця підтверджує невербальний елемент *барабанити пальцями по столі*, що вказує на неспокій мовця та його прагнення припинити розмову. Хвилювання мовця посилює невербальна дія вербалізована фразеологізмом *очі бігають* “хтось виявляє неспокій, схвилюваність, роздратування, провину”²⁶.

– обурення / образу: *Рита скривилася. Іван традиційно драгувався, коли бачив її невдоволене обличчя*²⁷. Образу героїні підсилює міміка її обличчя, яку вербалізує дієслівна лексема *скривитися*.

– відчай: *Іван лунонув кулаком по знаку “SOS” і видав якесь здушене завивання*²⁸. У цьому випадку жестовий компонент невербальної комунікації (*лунонув кулаком*) є засобом прояву відчаю, що викликаний розгубленістю героя та його неспроможністю знайти вихід із ситуації.

– агресію: *Хто? – кричить він і погрожує кулаком дощовій хмарі*²⁹. Експресивний жест *вимахування складеною в кулак рукою* сигналізує про погрозу та заборону з боку мовця.

¹⁰ Baidak I. Tini nashykh pobachen [Shadows of our dates], Kharkiv: Vivat, 2017, P. 79 [in Ukrainian].

¹¹ Ibidem, P. 137.

¹² Zhadan S. Internat [Boarding school], Chernivtsi: Meridian Czernowitz, 2018. P. 156 [in Ukrainian].

¹³ Liubka A. U poshukakh varvariv. Podorozh do kraiv, de pochynaiutsia y ne zakinchuiutsia Balkany [In search of barbarians. Journey to the edges where the Balkans begin and end], Chernivtsi: Merydian Chernovits, 2019, P. 27 [in Ukrainian].

¹⁴ Karpa I. Dobri novyny z Aralskoho moria [Good news from the Aral Sea], Kyiv: Knyholav, 2019, P. 83 [in Ukrainian].

¹⁵ Ibidem, P. 304.

¹⁶ Andrukhovych Yu. Rekreatsii [Recreations], Kharkiv: Fabula, 2018, P. 229 [in Ukrainian].

¹⁷ Ibidem, P. 51.

¹⁸ Morykvas N. Korneliia [Korneliya], Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2015, P. 51 [in Ukrainian].

¹⁹ Karpa I. Dobri novyny z Aralskoho moria..., op. cit., P. 168.

²⁰ Andrukhovych Yu. Rekreatsii..., op. cit., P. 50.

²¹ Baidak I. Tini nashykh pobachen..., op. cit., P. 133.

²² Morykvas N. Korneliia..., op. cit., P. 121.

²³ Andrukhovych Yu. Rekreatsii..., op. cit., P. 133.

²⁴ Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy [Phraseology dictionary of the Ukrainian language], uklad.: V. M. Bilonozhenko ta in. Kyiv, 2003. P. 659 [in Ukrainian].

²⁵ Zhadan S. Internat..., op. cit., P. 283.

²⁶ Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy..., op. cit., P. 475.

²⁷ Karpa I. Dobri novyny z Aralskoho moria..., op. cit., P. 202.

²⁸ Ibidem, P. 203.

²⁹ Zhadan S. Internat..., op. cit., P. 21.

Часто негативні емоції марковані екстралінгвальним компонентом *плач*, омовленим дієсловом *плакати*, що вступає в синтагматичний зв'язок із прислівником *гірко*, який характеризує дію за її фізичним проявом, напр.: *А тут ще й тітка на клунках плаче, і плаче так гірко, що ніхто їй нічого навіть не скаже*³⁰. Плач виникає як реакція-образ на слова співрозмовника, або є наслідком розчарування мовця: – *Я ж так старався для всіх вас... – і сльоза покотилась по його щоці*³¹. Іноді мовець намагається приховати свій емоційний стан, який автор передає за допомогою фразеологічної одиниці *ковтати сльози* “стримувати, тамувати плач”³², напр.: *А малий тільки сльози ковтає, і мовчить, і головою хитає – не знаю, мол*³³.

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Проаналізовані в художньому тексті невербальні компоненти на позначення емоційного стану мовця, супроводжують як позитивні, так і негативні емоції героїв у творах сучасних українських письменників. Це радість і сум, захоплення і страх, здивування та переживання тощо. Через невербальні засоби комунікації можна зрозуміти справжні почуття мовця, його приховані думки та різні емоційні реакції на певні події чи слова співрозмовника. Перспективу репрезентованого дослідження вбачаємо в подальшому поглибленні знань про прагматичні особливості

невербальних засобів на позначення емоційного стану мовця з урахуванням вікових, гендерних, соціальних та психологічних чинників у різних комунікативних ситуаціях.

Струк Іванна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. У доробку науковця 35 публікацій. Коло наукових зацікавлень: комунікативна лінгвістика, текстологія.

Struk Ivanna – Candidate of Philological Sciences, Assistant of the Department of Modern Ukrainian Language of Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovich. There are 35 scientific publications. Research interests: communicative linguistics, textology.

Викованюк Анна Діана – студентка 4 курсу філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Vikovaniuk Anna Diana – 4th year student of the Faculty of Philology, Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych.

Received: 28.04.2022

Advance Access Published: June, 2022

© I. Struk, A-D. Vikovaniuk, 2022

³⁰ Ibidem., P. 204.

³¹ Andrukhovych Yu. *Rekreacii...*, op. cit., P. 59.

³² *Slovnnyk frazeologizmiv ukraïnskoi movy...*, op. cit., P. 302.

³³ Izdryk Yu. *Nominatsiia. Usia proza Izdryka* [Nomination. All of Izdryk's prose], Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2016, P. 241.